

Vědeckofantastická literatura, označovaná též názvy utopická nebo fantastická literatura, mezinárodně science fiction, sci-fi nebo prostě S-F, je literární laboratoř, ve které se zkoumají reakce člověka na uměle vytvořené podmínky.

Nabídnou ještě jednu definici, která vyjadřuje v podstatě totéž: Sci-fi je literatura, kde je něco jinak.

Než začnu svou definici komentovat, vysvětlím, proč je tak obecná.

Vědeckofantastická literatura má už dlouhou historii. V průběhu času procházela rozmanitými proměnami, ale měnil se i pohled na ni jako na literární útvar. V posledních deseti patnácti letech se jí podařilo ve světovém měřítku vyjít z izolace a začala být brána vážně, jako plnohodnotné odvětví světového písemnictví. Mělo to nevyhnutelný následek: Současné pojetí sci-fi je široké. Zdeněk Volný ve Světové literatuře (1980, č. 1) cituje časopis Analog, který v oblasti sci-fi rozeznává šest podoblastí: vědecká sci-fi, vědecká fantazie, klasika, horor a nadpřirozeno, násilí a magie, nová vlna (využívající moderních literárních postupů). Ivo Železný v komentáři k antologii světové sci-fi *Stvořitelé nových světů* to vyjadřuje lapidárním výrokem, že sci-fi povídky a romány se od sebe často navzájem liší víc než dogma od jezevčíka. Je tedy třeba najít takovou definici, která by postihla charakteristický rys „dogy i jezevčíka“, vědecké sci-fi a „nadpřirozena“.

Protože je obtížné, věřím dokonce, že nemožné najít definici popisující, jak sci-fi vypadá, zvolil jsem definici vyjadřující její funkci.

Smysl čili „raison d'être“ vědeckofantastické literatury je v metodě, jakou zkoumá člověka, tento

hlavní a v důsledcích jediný předmět zájmu jakéhokoliv umění. Autor způsobí, aby „něco bylo jinak“, a zkoumá, jaké následky to vyvolá. Právě toto „něco jinak“ jsou ony „uměle vytvořené podmínky“ naší důstojné definice. Pojem „umělý“ má klíčový význam. Vyložme to na konkrétním příkladu.

Není to dávno, kdy se z oblasti sci-fi automaticky vylučovaly jakékoli nadpřirozené bytosti. Dnes potkáme ve sci-fi čerta poměrně často — viz například antologii *Vlak do pekla* (1976). Čert ve sci-fi je však a priori považován za „přirozenou nepřirozenou“ bytost, za subjekt pochopitelný lidským rozumem, za objektivní součást světa, řečeno učeně — vystupuje jako fenomén v imanentní lidské sféře. V pohádce najdeme jiné pojetí čerta. Je to bytost nepřirozená, transcendentní. Také jejich funkce se liší. Autor sci-fi přivede na scénu čerta, aby uměle vytvořil lidskou situaci a pozorně sleduje reakci člověka. Autor pohádky nic nezkoumá, ví, jak se postavy budou chovat, a chce toliko strašit.

Tím, že sci-fi uměle vytváří životní podmínky, liší se od ostatní literatury, která pojímá člověka v podmínkách přirozených. Této „ostatní literatuře“ se v mezinárodní terminologii říká „mainstream“, hlavní proud. V této knize budu užívat pro pojem „mainstream“ český termín „obecná literatura“.

To je také důvod, proč byla sci-fi tak dlouho v izolaci. Odborná veřejnost a velká část široké veřejnosti pokládala toto „umělé vytváření podmínek“ za laciný trik, jímž si druhořadý autor vypomáhal z nesnází. Trvalo dlouho, než tyto kruhy uvěřily, že „umělé vytváření podmínek“ je neobyčejně silný prostředek uměleckého vyjádření. K tomu totiž bylo nezbytné, aby se změnilo myšlení lidí, aby pochopili, že „modelování“ se stane napříště metodou, která je rovnocenná „měření“ nebo „trídění“.

Sci-fi není totiž nic jiného než modelování lidských situací.

Hovořili jsme o sci-fi jako o „literární laboratoři“. Vskutku, spisovatel si zde počíná podobně jako vědec, který postupně mění v průběhu pokusu určité faktory

a zaznamenává následky změn. Je to literatura zvláštního ražení a její specifika sebou nese závažné důsledky.

Zatímco v oblasti obecné literatury hodnotíme jednotlivá díla podle toho, jak životně, přesvědčivě a účinně působí svým specifickým odrazem reality na náš rozum, cit a vůli, při hodnocení sci-fi je náš úkol složitější. Posuzujeme jednak jednání postav čili „průběh pokusu“, avšak také hodnotíme, jaké „umělé podmínky“ autor postavám vytvořil.

Většina autorů vědeckofantastické literatury se zaměřuje na tyto „umělé podmínky“ a věnují jim veškerý důmysl a um. Oné lidské stránce věnují zpravidla menší pozornost, snad proto, že je méně zajímavá, nebo prostě proto, že s ní nedovedou zacházet. Jen nejlepší autoři vědeckofantastické literatury dovedou tyto dva aspekty skloubit a propracovat stejně hodnotně.

Považoval jsem za nutné předeslat tyto úvodní odstavce, abych naznačil, z jakých hledisek budu posuzovat díla české vědeckofantastické literatury, jak vznikala v průběhu času. Komentátor sci-fi je totiž v situaci kartografa, který si musí vytvořit vlastní měřítko vzdálenosti i projekční systém. Obecná literatura je vybavena důkladným teoretickým aparátem. V oblasti vědeckofantastické literatury nám dosud teorie chybí. Ale ani ve světovém měřítku to není výrazně lepší. Neexistují objektivně stanovené normy, nikdo nevypracoval „vůdčí teorii“, která by snad udávala tón ve světě sci-fi. Teoretiků je pochopitelně mnoho a tráví svůj čas ve vzájemných půtkách.

Může se ovšem stát — a skutečně se to často stává — že průměrný nebo podprůměrný autor dostane znamenitý nápad, jako to slepé kuře, které našlo zrno; přijde na vynikající „něco jinak“, ale nedokáže ho dobře zvládnout. Z hlediska obecné literatury jeho dílo je špatné, avšak z hlediska teorie sci-fi ho musíme hodnotit jinak, spravedlivěji, v souvislostech celého žánru. V naší vědeckofantastické literatuře prozkoumáme tento jev především na postavě spisovatele

J. M. Trosky a na jeho díle. A proto je ošidné posuzovat sci-fi měřidly obecné literatury. Takovým postupem totiž opomeneme důležité prvky, které se mohly nebo v budoucnu mohou projevit v dílech jiných autorů, a tak potom prokáží svůj význam.

Sci-fi je totiž do určité míry kolektivním dílem všech autorů žánru. Nově objevené motivy, jimiž se „umělé podmínky“ vytvářejí, stávají se společným majetkem, podobně jako je všemi užíván „stroj času“, vegetativní množení lidí — klonování, telepatie, nulový prostor čili mimoprostor a podobně. Pocit soudržnosti je dále posilován tím, že autoři, avšak i čtenáři sci-fi jsou lidé specifického ražení, kteří spojují pozitivky umělecké tvorby a vnímají s potřebou intelektuální spekulace.

Budeme teď sledovat příběh české vědeckofantastické prózy od nejstarších let do současnosti. Naše pouť bude předurčena dvěma charakteristickými prvky české literární fantastiky, kvalitativní nevyvážeností a roztržštěností.

V první polovině dvacátého století najdeme v našem písemnictví více než stovku autorů, kteří psali fantastickou nebo přímo vědeckofantastickou prózu. Jsou mezi nimi i autoři světoví, v první řadě Karel Čapek, ale také literární raketýři desátého řádu, jako byl Václav „Sláva“ Jelínek. Nicméně i díla nejnižší hodnoty si zaslouží kritickou pozornost, už proto, že jsou výmluvným symptomem doby.

Pokud jde o roztržštěnost české fantastiky, mám tím na mysli izolovanost jednotlivých děl a autorů. U nás nedocházelo k volnému koloběhu myšlenek a nápadů, jaký pozorujeme v oblasti sovětské nebo americké fantastiky. Teprve od šedesátých let zaznamenáme náznak jakési školy, nikým neustavené, volně navazující na Čapkův odkaz, jejímž vůdčím představitelem je Josef Nesvadba. Ale i uvnitř této „školy“ nelze prokázat zjevné filiace. Je to dáno především tím, že český vědeckofantastický žánr byl a je (z řady důvodů) málo produktivní, takže nedošlo, a nemohlo ani dojít ke zdravému tvůrčímu soupeření jednotlivých autorů.

Tolik na vysvětlení, proč budeme sledovat vývoj české fantastiky ve volné řadě autorských medailónů, doplněné souhrnnými kapitolami o meziválečné a novodobé vědeckofantastické literatuře. Jak už bylo řečeno, soustředili jsme se na prózu, s jedinou výjimkou Nerudových *Písní kosmických*. Tím naprosto není řečeno, že u nás neexistuje sci-fi poezie, nebo snad že není dobrá. Přes všechnu láskyplnou úctu ke Karlovi Sýsovi si autor netroufl o sci-fi poezii povídat a rád přenechá tento úkol kvalifikovanějšímu komentátorovi. Totéž platí o fantastickém filmu. Cesta do pravěku a Vynález zkázy Karla Zemana vyvolaly ve své době senzaci mezi sci-fi fanoušky mnoha zemí světa a také poslední barandovská a gottwaldovská díla budí zaslouženou pozornost. Tím spíš si český fantastický film zaslouží studii plně kvalifikovanou.

Ale i v oblasti fantastické prózy se autorovi často zdálo, že si naložil na bedra úkol příliš obtížný a nebyl by se ho zhostil bez účinné pomoci lidí erudovanějších, než je on sám. Jmenovitě bych rád poděkoval Svatopluku Hrnčířovi, doc. dr. Vladimíru Kovářikovi, dr. Janu Kristkovi, Kamilu Lhotákovi, doc. dr. Josefu Nešvadbovi, Jiřímu A. Svobodovi, Jaroslavu Veisovi, doc. Jaromíru Voráčkovi a Ivo Železnému, dále pak pracovníkům ČSAV a Památníku národního písemnictví za nevšední ochotu a sympatii, kterou projevovali leckdy bizarnímu předmětu mých studií, a v neposlední řadě všem přátelům a sběratelům z okruhu knižní burzy U Nováků, kteří mi dali informace a nechali mě nahlédnout do svých sbírek. Heuristickou část této práce, jejímž výsledkem je i oddíl bibliografický, je tedy třeba považovat za dílo kolektivní a také neucelené. Autor věří, že po vydání tohoto spisu se mu dostane kritických připomínek z obce znalců sci-fi, a slibuje, že v rámci svých možností naloží s novými podněty tak, aby byly k užitku všem milovníkům tohoto zvláštního, znepokojujícího a znepokojoivaného literárního žánru.